

Բ Ա Ն Ա Ս Է Ր

Ա Մ Ս Ա Թ Ե Ր Թ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ

Դ ՏԱՐԻ 1902	Տարեկան՝ 15 ֆր․ = 6 ռբլ․ = 3 դոլար :	ՅՈՒՂԻՍ ԹԻՒ 7
----------------	---	-----------------

Լ Ա Յ Ն Ա Խ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Թ Ե Ր Ե Ն Ն Ե Ր Ը

ԲԵՒԵՌԱԶԵՒ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆՅ ՄԷՁ

«Բանասէր»-ի 1899 տարւան Դ պրակին մէջ «Բեւեռագիրտութեան կարեւորութիւնը հայ պատմութեան նկատմամբ» եւ «Բեւեռագիր արձանագրութիւնք եւ Հայք» վերնագիր երկու յօդուածներով ցոյց տուած էի թէ մեր պատմութեան վերաբերեալ ի՛նչ թանկագին գանձեր կան քեւեռածեւ արձանագրութիւններու մէջ : Ըսած էի նաեւ , թէ Ասորեստանի թագաւորներէն Թագղաթ-Փաղասար Ա. (իբր 1120-1100 Ն. Ք.) արչաւելով Նաիրի , յաղթած է 23 տեղացի թագաւորներու , իսկ ուրիշ 60 թագաւորներու ալ՝ նոյնպէս տեղացի՝ դէմ դնելով , քշած տարած է հեռուները : Արդ՝ նոյն բազմաթիւ փոքրիկ թագաւորութիւններու մասին է այսօրուան գրելիքս :

Նաիրի կը գտնուէր Ասորեստանի հիւսիսային կողմը , մասամբ Խուբուշկիա-ի (= Հաքքիարի) սահմանակից , եւ երբեմն կը տարածուէր Ռշտունեաց երկրէն մինչեւ Մելիտինէ . նոյն իսկ եղած է ժամանակ , որ Խուբուշկիա-ն ալ Նաիրի-ի գաւառ հռչակուած է : Թագղաթ-Փաղասար Ա. իր Սէբէնէ-Սուրի ակունքին մօտերը կանգնած արձանագրութեան մէջ կըսէ , թէ «Երեք անգամ Նաիրի-ի երկիրը գնացի» . (տող 10) :

Թագղաթ-Փաղասարի համար Նաիրի արչաւելու ռազմական ամենալաւ ճանապարհն էր երկրին արեւմտեան կողմը , որ հեռի լինելով կեդրոնէն եւ ասորեստանեայց անմիջական սահմաններէն , երկիւղ չէր ազդէր նաիրիցիներու . ուստի՝ ասորեստանցի թագաւորն իր զօրքերը ժողովելով , Կոմմադենէ-ի կողմէն սկսաւ յառաջանալ դէպի Նաիրի . եւ , ինչպէս ինք կը նկարագրէ իր արչաւանաց ընդարձակ պատմութեան մէջ , (սիւնակ Դ , տողք 58-71) , Ելամա , Ամադանա , Ելխիշ , Շէ-

բաբէլի , Թարխուհա , Թիրխակուլի , Կիսրա , Թարխուհարէ , Ելուլա ,
 Խաշթարա , Շախիշարա , Ուբէրա , Միլիադրուհի , Շուլիանդի , Նու-
 բանաշէ եւ Շէշէ — «16 մեծ լեռներ» — կարեւոր շինարարական քաղաքներ ,
 որ Նաիրի-ի արեւմտեան սահմանագլուխը կը կազմէր այն ժամանակ :
 Հոն , իր ճանապարհին վրայ , արեւմտքէն դէպի արեւելք յառաջխա-
 ղացութեանը միջոցին՝ յաղթեց «Նաիրի երկրէն 23 թագաւորութիւն-
 ներու» , որոնց անունները կուտայ մի առ մի , այսպէս . «արքայ Նիմ-
 «մէ կամ Տումմէ երկրին , արքայ Թուհուբէ երկրին , արքայ Թուալի
 «երկրին , արքայ Կիդարի երկրին , արքայ Ուղուլա երկրին , արքայ
 «Ունդամուհի երկրին , արքայ Անդիարէ երկրին , արքայ Պիլակինի
 «երկրին , արքայ Աթուրգինի երկրին , արքայ Կուլիբարդինի կամ Կու-
 «լիմաշդինի երկրին , արքայ Շինիբիբի երկրին , արքայ Խիմուա եր-
 «կրին , արքայ Պայթէրի երկրին , (արքայ) Ուիրամ կամ Շամիրամ եր-
 «կրին , արքայ Շուրուրիա երկրին , արքայ Արաէնի երկրին , արքայ
 «Ադաէնի երկրին , արքայ Կիրինի երկրին , արքայ Ալբայա երկրին ,
 «արքայ Ուկինա կամ Շամկինա երկրին , արքայ Նադարիա երկրին ,
 «արքայ Արարսիուհի կամ Ամաշսիուհի երկրին (եւ) արքայ Դայաէնի
 «երկրին» . (անդ , տողք 71-82) : Դժբաղդ լուրը շուտ հասաւ Նաիրի-ի
 միւս թագաւորներուն , որոնց մէջէն վաթսուներ փութացին օգնութեան
 հասնիլ իրենց դաշնակից եղբայրներուն . բայց Թագղաթ-Փաղասար
 վաթսուներ ալ վառեց քչեց մինչեւ Վանայ ծովին եզերքը : Յաւալի է
 սակայն , որ Թագղաթ-Փաղասար չի տար յիշեալ 60 թագաւորներու
 անունները : Բայց ասորեստանցի ուրիշ թագաւոր մը , Շամշի-Ադադ Դ
 (825-812 Ն. Ք) , իր արչաւանաց պատմութեան մէջ Նաիրի-ի 28 թա-
 գաւորներու անուն եւս կուտայ , որ ուրիշ բան չէ այլ անշուշտ 60
 թագաւորներէն 28 հատին անունը . Ահաւասիկ այն ցանկը . «Արադիաշ
 «երկրին արքայն Մունսուարթա , Բաբարուրա երկրին արքայն
 «Սիյաշմէ , Խարմէյշանդա քաղքին արքայն Ամախար , Պարսանի եր-
 «կրին արքայն Զարիշու , Խունդուր երկրին արքայն Զարիշու ,
 «Կիպարարութակա երկրին արքայն Սանաշու , Ուշթաշա երկրին ար-
 «քայն Արդարա , Կինուկա երկրին արքայն Շումա , Գինգիդար կամ
 «Գինբիրդար երկրին արքայն Թաթայ , Արիմա երկրին արքայն Բիսի-
 «րային , Կիբարուշ երկրին արքայն Պարուշթա , Ուիլա կամ Շամիլա
 «երկրին արքայն Աշպաշթաթաուկ , Կինգիշթիլէնդախ երկրին ար-
 «քայն Ամամաշ , Մացիրաուշ երկրին արքայն Թարսիխու , Լուկոա
 «երկրին արքայն Մամանիշ , Դիմամա երկրին արքայն Զանդար ,
 «Սիմգուրի երկրին արքայն Սիրաշու , Արդանա երկրին արքայն
 «Գիշթա , Ասաթի երկրին արքայն Ադադանու , Գինխուսթա երկրին
 «արքայն Ուրսի , Գինգինա երկրին արքայն Բարա , Կինդութաուշ եր-
 «կրին արքայն Արուա , Կիբուր կամ Ամրու երկրին արքայն Դիոնա-
 «կուշ , Զուդարուր երկրին արքայն Զաբանու , Գինգիրդա երկրին

«արքայն իրթիցաթի , թաուրլա երկրին արքայն Բարդութա , Նանի-
«գիր (?) երկրին արքայն Շուա , Սաթիրի երկրին արքայն եւ արքայն
«Արթասիրարի կամ Արտասիրարի» • (սիւնակ Գ , տողք 38-64) :

Ի՞նչ էին այդ բաղմաթիւ փոքրիկ թագաւորութիւնները , որոնք
խտացած էին Նաիրի-ի մէջ . — Անոնք ճիշտ կը նմանէին երբևմնի Գեր-
մանական Դաշնակցութիւն անունով ծանօթ փոքրիկ թագաւորութիւն-
ներու եւ դքսութիւններու :

Իրարու համացեղ եւ համալեղու էին անոնք :

Իրենց գիրքը՝ ինչպէս կերեւի , անկախ էր իրարմէ , բայց մի-
այն դաշնակից էին եւ արտաքին յարձակումներու ժամանակ օգնութեան
կը փութային իրարու :

Հիմա կը հարցնեմ , — արդեօք մեր Հայկազեան եւ Արշակունեան
թագաւորութեանց ժամանակի հայ Նախարարութիւններէն գոնէ՞ մէկ
մասը սերած չէ՞ Նաիրի-ի յիշեալ փոքրիկ թագաւորութիւններէն . ար-
դեօք չե՞նք կրնար գտնել մեր նախարարութեանց անունները վերոյիշեալ
անուններու մէջ : Ապահով եմ , որ պատասխանն հաստատական պիտի
լինի : Արդէն ասկէ առաջ եղած մասնակի փորձերը բաւական եղան ցոյց
տալու , թէ մեծ առնչութիւն մը կայ հայ Նախարարութեանց եւ բե-
ւեռածեւ արձանագրութիւններու փոքրիկ թագաւորութեանց միջեւ :

Գիտենք սակայն , թէ մեր Նախարարութիւններէն ոմանք կոչուած
են իրենց բնակած կամ իշխած երկրին կամ քաղքին անունովը • ուստի՝
իմ բաղդատութիւններուս մէջ միայն յիշեալ թագաւորութեանց անուն-
ներուն կապուած չմնացի , այլ փնտռեցի ուրարտեան-վանեան ա՛յն ար-
ձանագրութեանց մէջ եւս , որոնք կը պատմեն երկրին բնիկ տէրերուն
արշաւանքները դէպի հեռաւոր վայրեր : Այս վերջիններուն մէջ գտայ
այնպիսի անուններ , որոնք՝ իրօք՝ դիւրին մերձաւոր չեն մեր նախա-
րարական երկիրներու , բայց անուանով նման են . այս պատճառով՝ ա-
ռանց վարանելու անցուցի ցանկիս մէջ : Այսպէս վարուելուս պատճառն
այն է , որ շատ անգամներ բռնի քան թէ կամովի տեղափոխութիւններ
կատարած եւ նորանոր գաղթականութիւններ հիմնած են մարդիկ իրար-
մէ բոլորովին տարբեր եւ հեռու վայրեր , բայց իրենց նախկին հայրե-
նիքին անունը չեն մոռցած տալ այն նոր բնակավայրին , ուր գացած
են հաստատուիլ : Բեւեռածեւ արձանագրութիւններու մէջ ստէպ կը յի-
շուին նոյն անսակ բռնի գաղթականութիւններ , ինչպէս կը յիշուին
մեր օրերը՝ Հին-Նախիջեւան եւ Նոր-Նախիջեւան , Հին-Ջուղա եւ Նոր-
Ջուղա , Բայազիտ եւ Նոր-Բայազիտ , Արճէշ վանայ ծովին վրայ եւ
Արճէշ Եւրոպայի մէջ (ի Ռումանիա) եւ ուրիշ Արճէշ մը Արցախի մէջ •
այսպէս ուրիշ շատեր :

Այսքան ծանօթութիւններ տալէ ետքը՝ ստորեւ կը դնեմ հայ պատ-
մագիրներէ անունով յիշուած Նախարարութիւններու մէկ ցուցակը ,

զոր կազմած եմ քաղելով այլ եւ այլ գրքերէ եւ ձեռագրերէ , յիշելով նաեւ իւրաքանչիւրին տարբերընթերցուածները , եթէ կան : Այնտեղ ուր աչքի ընկնող մերձաւոր նմանութիւն մը տեսած եմ բեւեռածեւ արձանագրութիւններէ յիշուած ու եւ է յատուկ անունի մը հետ , նշանակած եմ այս = նշանով . իսկ այն անունները որոնք հեռաւոր նմանութիւն մը միայն ունին եւ կասկածելի են , յիշած եմ սլարդ կերպով , առանց վերի նշանի :

Այս ցանկին մէջ իրաւամբ չեն մտնել թէեւ յետին դարերու մէջ կազմուած նոր նախարարութիւնները , ինչպէս զ. օ. Օրպէլեանց նախարարութիւնը , բայց չէի կրնար դուրս թողուլ Արտաշէս Բ-ի ժամանակ կազմուած Ամատունեաց եւ Առուեղեանց նախարարութիւններու եւ նմանեաց անունները , նկատելով որ անոնց դոյութիւնը կարծուածին չափ ալ նոր չէ : Խորենացին այսպէս կը մեկնէ Ամատունեաց ծագումը . « Յաւուրս սորա (Արտաշիսի) ասին եկեալ զաղգ Ամատունեաց 'ի «կողմանցն արեւելից Արեաց աշխարհին : Բայց եւ սոքա բնութեամբ «Հրեայ 'ի Մանուկայ ումնմէ . որոյ որդի իւր մեծահասակ եւ ուժեղ , «Սամսոն անուն կոչեցեալ , որպէս սովորութիւն է Հրէիցն՝ ըստ յուսոյ «զնախնեացն կոչել անուանս : Բայց է ճշմարիտ եւ այժմ իսկ տեսանել «'ի զարմս Ամատունեաց , քանզի անձնեայք եւ բարեձեւք ըստ սլառչա- «ճի վայել են ամենայն իրօք եւ ուժեղք : Տարեալք են սոքա 'ի յԱրշա- «կայ առաջին 'ի Պարթեւաց թագաւորեցելոյն , եւ յառաջադիմութեամբ «անդէն յԱրեաց աշխարհին 'ի սլառիւ հասեալք 'ի կողմանս Ահմատանի : «Բայց թէ յի՞նչ պատճառաց դալուստ նորա այսր՝ ոչ գիտեմ . այլ պա- «տուին յԱրտաշիսէ գեղիւք եւ դաստակերտօք , եւ անուանին Ամատու- «նիք , որպէս թէ եկք : Եւ կէսք 'ի Պարսից՝ Մանուկանս զնոսա կոչեն «յանուն նախնւոյն » : (Բ , ծե) : Բայց այս երկու անունները , ինչպէս պիտի տեսնենք , նման են բեւեռածեւ արձանագրութեանց Առնադանի եւ Մանիկոնի անուններուն : Իսկ Առուեղեանց ծագման մասին ալ այսպէս կը գրէ նոյն Խորենացին . « Ի սորա աւուրս եւ Առուեղեանքդ յաղ- «գէ Ալանաց մերձաւորք Սաթիւնկայ զհետ նորա եկեալք , կարգեցան «յաղգ եւ 'ի նախարարութիւն աշխարհիս Հայոց , որպէս հարազատք «թագուհւոյն մեծի . եւ 'ի ժամանակս Խոսրովու հօրն Տրդատայ խնա- «մացեալ ընդ ումնմի քաջի Բասղացն եկեալ հատուածի : » (Բ , ծը) :

(Շարունակելի)

Կ . Յ . ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

